

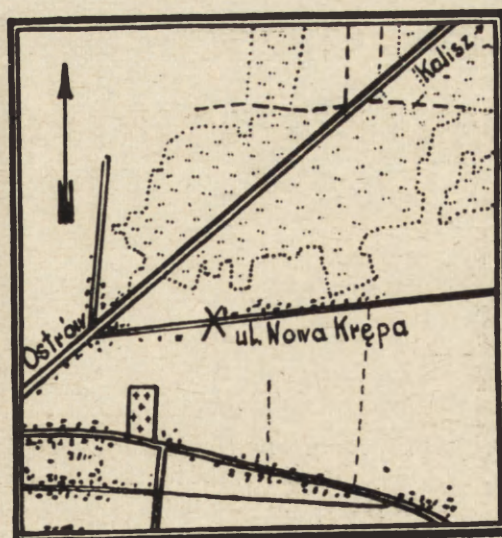
Dobromir Durczewski

Kilka grobów z cmentarzyska kultury pomorskiej w Ostrowie Wielkopolskim

Quelques tombes du cimetière de la civilisation poméranienne d'Ostrów Wielkopolski

W miesiącu wrześniu 1958 r. przeprowadzono na cmentarzysku kultury pomorskiej w Ostrowie Wlkp. przy ulicy Nowej Krępie badania, mające charakter ratunkowy¹, gdyż rozkopano częściowo teren zagrożony przez nowo powstające budynki. Z drugiej strony prace miały na celu zebranie materiału ekspozycyjnego dla powstającego regionalnego Muzeum Ziemi Ostrowskiej. Badania wykonane w dość krótkim czasie nie przyniosły jednak spodziewanych wyników, w sensie dużej ilości materiału archeologicznego, choć można by się takowego spodziewać ze względu na wcześniejsze odkrycie na tym cmentarzysku bogatego w inwentarz grobu skrzynkowego².

Cmentarzysko to, położone po obydwóch stronach ulicy N. Krępy, oddalone jest w kierunku wschodnim od szosy Ostrów — Kalisz



Ryc. 1. Ostrów Wielkopolski, ul. Nowa Krępa. Położenie cmentarzyska (X), skala 1 : 25 000

Fig. 1. Ostrów Wielkopolski, rue Nowa Krępa. Position du cimetière (X), échelle 1 : 25 000

¹ Badania były finansowane przez Miejską Radę Narodową w Ostrowie.

² L. J. Łuka, *Nowa forma okucia pochwy miecza kultury pomorskiej*, Prz. archeol., t. 9 : 1950—1953, s. 77—80.

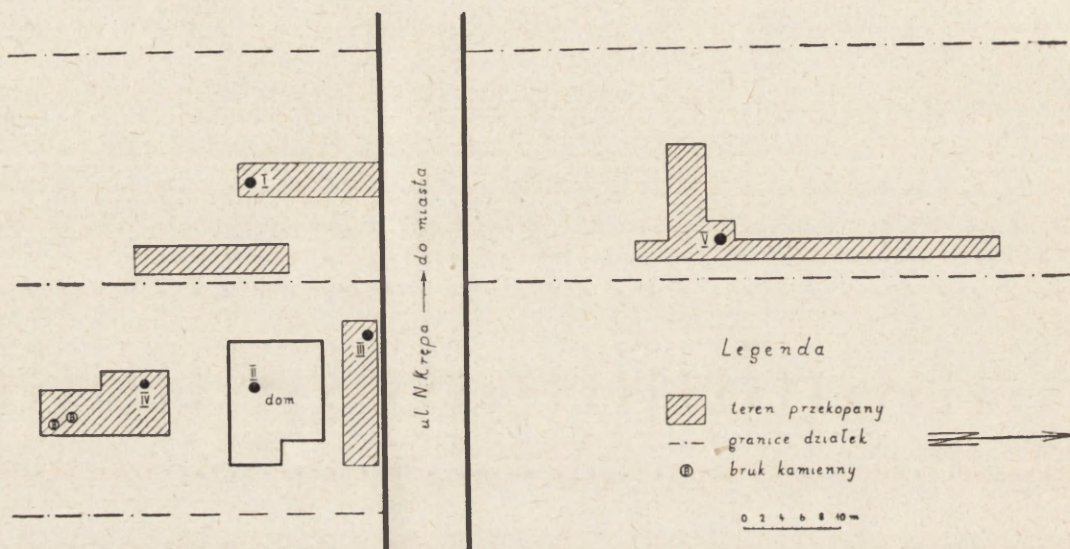
o ok. 450 m (ryc. 1). Ponieważ obszar cmentarzyska jest już częściowo zabudowany oraz założone są na nim ogrody, rozkopano teren tylko na trzech prywatnych działkach, i to w tych miejscach, gdzie to było możliwe, uwzględniając przy wyborze miejsca kopania wspomniany już moment zagrożenia. W związku z tym rozkopywanie cmentarzyska nie systematycznie, lecz w kilku wybranych doryw-

skupiska kamieni, a na ostatniej działce⁵, położonej po drugiej stronie ulicy — znów tylko jeden grób (V) (ryc. 2).

Opis grobów










Grób I

Grób składał się z jednej popielnicy otoczonej obstawą kamienną, fragmentarycznie za-



Ryc. 2. Ostrów—Krępa, Plan cmentarzyska
Fig. 2. Ostrów—Krępa, Plan du cimetière

Objaśnienia do planów i profili

 próchnica — terreau	 naczynie — vase
 żółty piasek — sable jaune	 kamień — pierres
 glina — argile	 skorupy — tessons
 żwir — gravier	 spalone kości — os brûlés
 ciemno zabarwiony piasek — sable foncé	

czo miejscach, mogło spowodować znalezienie dość znikomej ilości grobów. Na pierwszej działce³ odkryto tylko jeden grób (I). Na drugiej działce⁴ — trzy groby (II, III, IV) oraz dwa

chowaną (ryc. 3). Kamienie leżały na głębokości od 30 do 50 cm pod powierzchnią ziemi (mierząc od górnej ich powierzchni). Urna, zawierająca przemieszane spalone kości ludzkie, umieszczona była na głęb. 60 cm. Kilka spalonych kości ludzkich znaleziono też poza popielnicą między kamieniami. Cały zespół grobowy ułożony był w żółtym piasku.

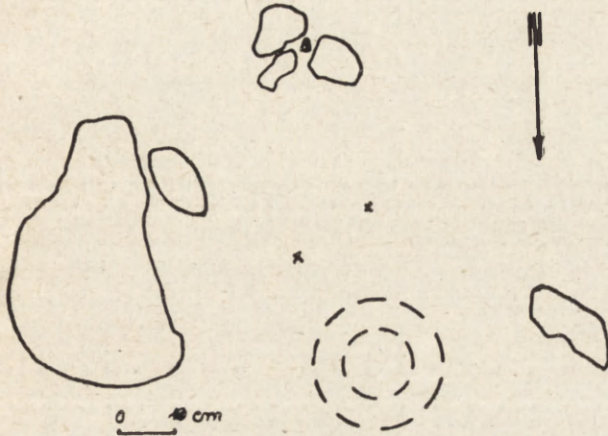
³ Właściciel działki S. Barczak.

⁴ Właściciel działki J. Michalski.

⁵ Właściciel działki W. Wróbel.

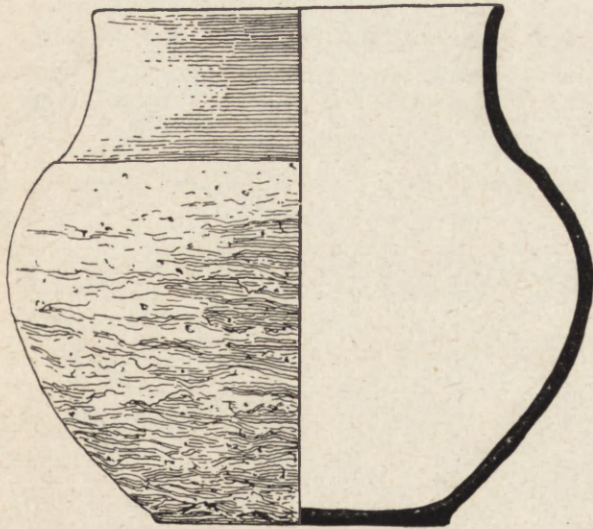
Popielnica z tego grobu stanowi szerokootworowe naczynie o baniastym brzuscu i cylindrycznej szyjce, nieznacznie wygiętej na zewnątrz (ryc. 4). Szyjka popielnicy jest wygładzona, natomiast brzusec chropowaty ze

mu zniszczeniu przy wybieraniu ziemi. Z relacji właściciela, który odkrył grób, wiadomo, że położony był na głębokości ok. 70 cm pod powierzchnią ziemi i tworzył dość dużą obstawę kamienną otaczającą naczynia. Z inwentarza



Ryc. 3. Ostrów, N. Krępa. Rzut poziomy grobu I
Fig. 3. Ostrów, N. Krępa. Plan horizontal de la tombe I

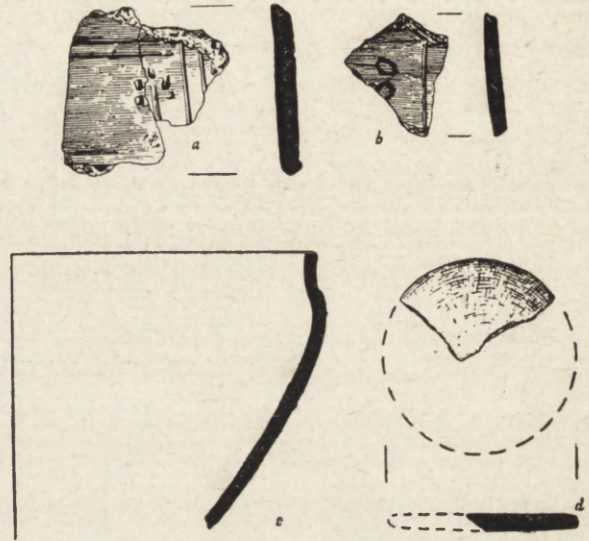
ślądami obmazywania. Dno naczynia płaskie. Powierzchnia jasnobrunatna, przy czym szyjka przy krawędzi ma zaciemnienia szarawo-czarne. Naczynie sklejono i uzupełniono gipsem. Wymiary: wys. 20 cm, średn. 23,3 cm, otwór 16,5 cm, dno o średn. nierównej, ok. 11,5 cm.



Ryc. 4. Ostrów, N. Krępa. Popielnica z grobu I, $\frac{1}{4}$ w. n.
Fig. 4. Ostrów, N. Krępa. Urne cinéraire de la tombe I, $\frac{1}{4}$ gr. nat.

Grób II

Grób II odkryto przy kopaniu fundamentów pod dom mieszkalny. Grób ten uległ całkowite-



Ryc. 5. Ostrów, N. Krępa. Zawartość grobu II: a — fragment miski, b, c — ułamki popielnicy, d — fragment talerzyka, ok. $\frac{1}{4}$ w. n.

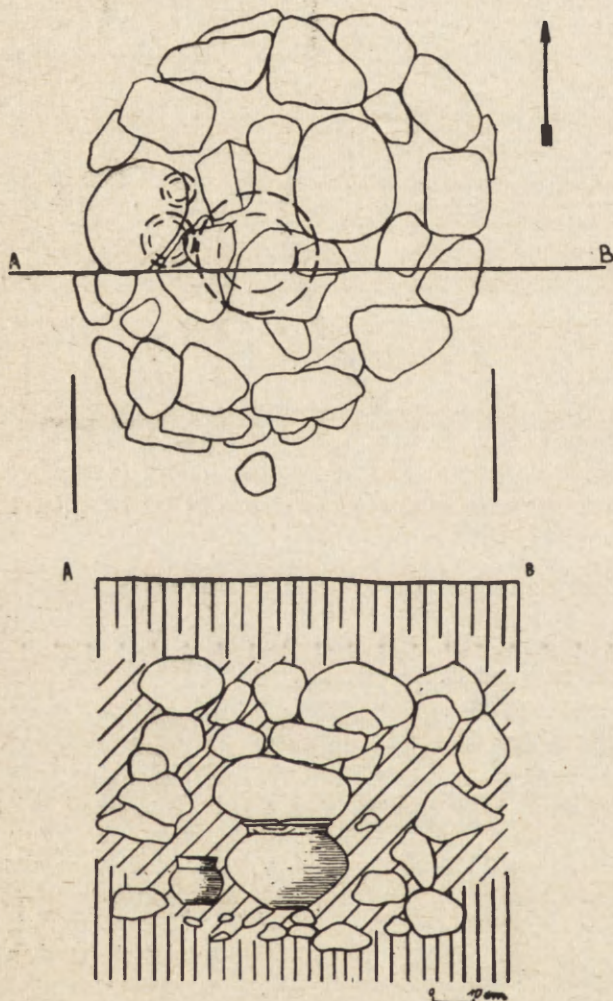
Fig. 5. Ostrów, N. Krępa. Contenu de la tombe II: a — fragment de la terrine, b, c — fragments de la urne cinéraire, d — fragment du petit assiette, env. $\frac{1}{4}$ gr. nat.

grobowego zachowały się tylko fragmenty naczyń, mianowicie szczątki popielnicy, której skorupy mają powierzchnię wygładzoną o czarnym zabarwieniu, a niektóre z nich są zdobione poziomymi i pionowymi bruzdami oraz wklęsłościami (ryc. 5a). Na jednej ze skorup popielnicy występuje szkicowo zarysowany motyw dwóch szpil (ryc. 5b). Wewnątrz zniszczonej popielnicy znajdowały się spalone kości ludzkie. Wśród dalszych skorup wyróżniono fragment naczynia z wklęsłą szyjką o kolorze jasnobrązowym (ryc. 5c) oraz ułamki szyjki kubka o powierzchni gładkiej, czarnej. Z innych wyrobów ceramicznych należy też wymienić ułamek małego talerzyka, wygładzonego na powierzchni i wypalonego na kolor czarny. Średn. 7,5 cm, grub. 0,6 cm (ryc. 5d).

Grób III

Poniżej warstwy ziemi ornej o grubości ok. 20 cm znaleziono skupisko kamieni tworzące obwarowanie grobu (ryc. 6). Obwarowanie w rzucie poziomym tworzy kolisty krąg o wymiarach 1,0×1,2 m. Kamienie otaczały dookoła

popielnicę z dwiema przystawkami, sięgając głębokości 94 cm. Naczynia umieszczone były na drobnych kamieniach, w odróżnieniu od większych, tworzących obwarowanie. Popielnica była nakryta dość dużym kamieniem. Po stronie zachodniej popielnicy znajdowały się dwa naczynia — przystawki. Głębokość położenia popielnicy od powierzchni wynosi 60 cm, natomiast przystawek — 70 cm.



Ryc. 6. Ostrów, N. Krępa. Rzut poziomy oraz przekrój pionowy grobu III

Fig. 6. Ostrów, N. Krępa. Plan horizontal et profil vertical de la tombe III

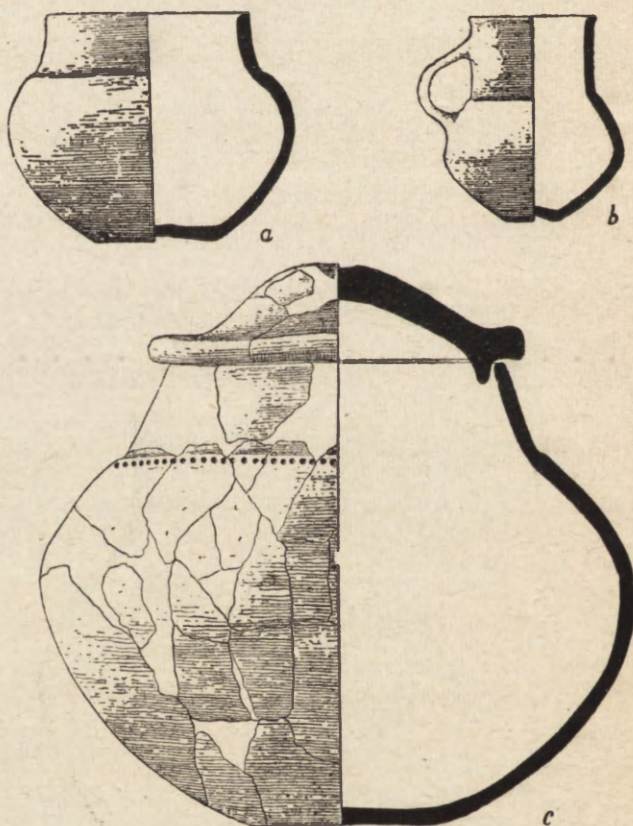
1. Popielnica posiada baniasty brzusec oraz szyjkę zwężającą się ku górze (ryc. 7c). Popielnica zdobiona jest na przejściu brzuśca w szyjkę pojedynczym dookólnym rzędem małych wklęsłości. Jest ona na całej powierzchni wygładzona i ma kolor jasnobrązowy. Dno płaskie. Popielnica jest mocno uszkodzona, sklejoną i uzupełnioną gipsem. Wymiary: wys. 24 cm, średn. 31 cm, otwór 17,5 cm, dno 10 cm. Wewnątrz popielnicy znajdowały się spalone kości ludzkie, o których nie wiadomo, czy

były ułożone w porządku anatomicznym, gdyż popielnica podczas eksploracji grobu rozsypała się.

Popielnica przykryta była pokrywą (ryc. 7c) o dość dużej wypukłości w środku, w której znajduje się mała wklęsłość o średn. 1,5 cm. Pokrywa z zewnątrz ma kolor szarawobrązowy, natomiast od wewnątrz jasnobrązowy. Została sklejoną i uzupełnioną gipsem. Wymiary: średn. 19,5 cm, średn. zakładki 16 cm, wys. 7 cm.

2. Naczynie o baniastym brzusku i cylindrycznej szyjce (ryc. 7a). Powierzchnia wygładzona o kolorze ciemnobrunatnym. Dno płaskie. Wymiary: wys. 11 cm, średn. 15 cm, otwór 11 cm, dno 6,5 cm.

3. Dzbanek z dwustożkowatym brzusem i cylindryczną szyjką, rozchylającą się przy samej górze, oraz taśmowatym uchem (ryc. 7b).



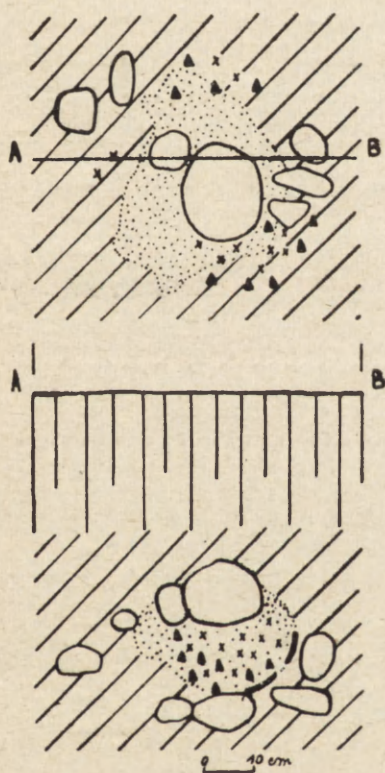
Ryc. 7. Ostrów, N. Krępa. Naczynia z grobu III: a — naczynia, b — dzbanek, c — popielnica z pokrywą, $\frac{3}{4}$ w. n.

Fig. 7. Ostrów, N. Krępa. Poteries de la tombe III: a — poteries, b — cruche, c — urne cinéraire avec couvercle, $\frac{3}{4}$ gr. nat.

Małe dno dzbanka jest wklęsłe. Powierzchnia gładzona, czarna. Naczynie sklejoną i uzupełniono gipsem. Wymiary: wys. 9,5 cm, średn. 9 cm, otwór 6,5 cm, dno 3 cm.

Grób IV

Znajdował się na głębokości 34 cm pod powierzchnią, tworząc znikomą obstawę kamienną o rozrzucie 30×56 cm, sięgającą w głąb 67 cm (ryc. 8). Między kamieniami obwarowania występowała w górnej części na głębokości 40 cm nieregularna plama szarobrunatnego piasku o rozmiarach 35×45 cm (w odróżnieniu od żółtego piasku otaczającego grób), która następnie zawężała się, tworząc jamę dochodzącą do głęb. 60 cm. Na powierzchni samej jamy występowały skorupy i spalone kości ludzkie, których największe skupienie znajdowało się na głęb. od 47 do 60 cm. Układ skorup na dnie jamy oraz największe skupienie kości w jed-



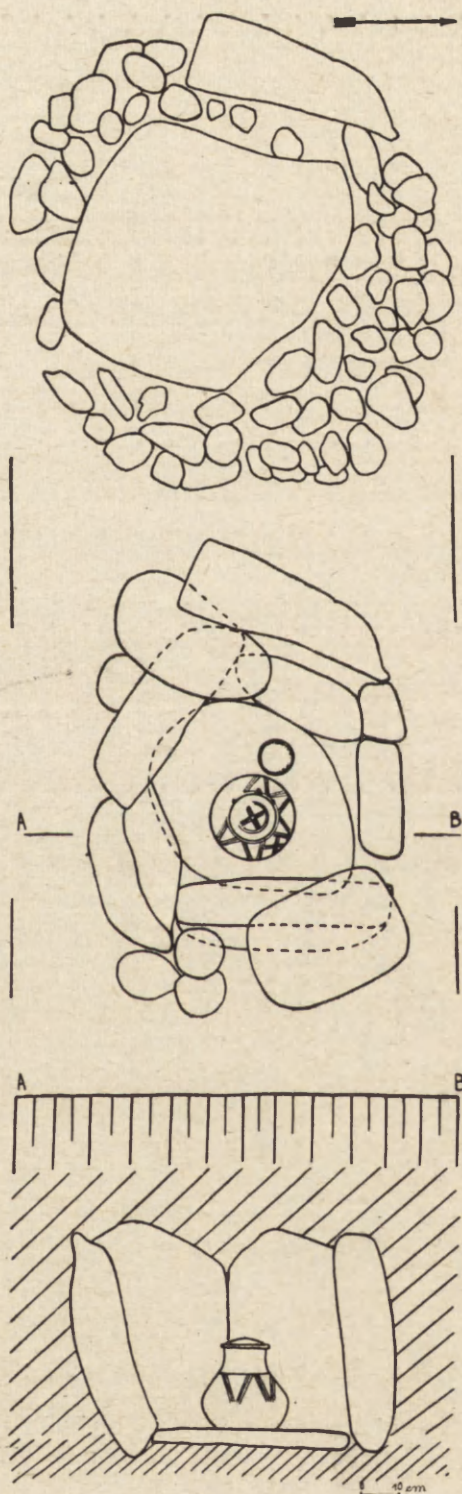
Ryc. 8. Ostrow, N. Krępa. Rzut poziomy oraz przekrój pionowy grobu IV

Fig. 8. Ostrow, N. Krępa. Plan horizontal et profil vertical de la tombe IV

nym miejscu między skorupami wskazują, że stała tam popielnica, która jednakże została zniszczona. Skorupy z tego grobu należą do jednego naczynia-popielnicy, nie stanowią jednak całości naczynia. Skorupy są wygładzone o barwie jasnobrązowej. Kości na dnie jamy, wypełnionej ułamkami popielnicy stanowiły sporą ilość, tworząc takie zagęszczenie, jakie tylko spotyka się w samych popielnicach. W grobie tym poza zaciemnieniem piasku między kamieniami nie spotkano węgli drzewnych.

Grób V

Występował tuż pod warstwą ziemi ornej na głębokości 15 cm (ryc. 9). Górna płyta kamienna, o wymiarach $65 \times 67 \times 10$ cm, nakrywała

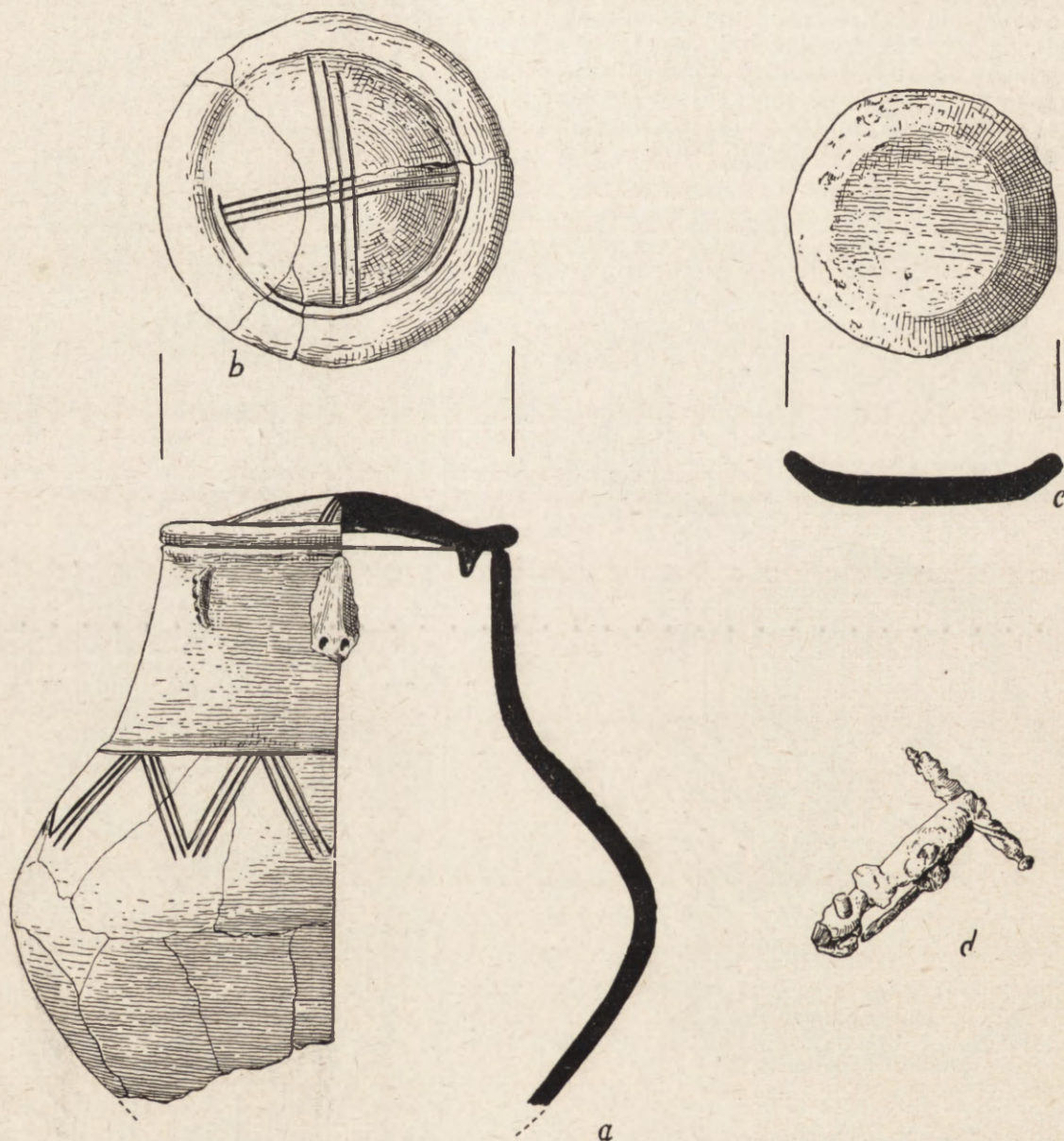


Ryc. 9. Ostrow, N. Krępa. Rzut poziomy oraz przekrój pionowy grobu V

Fig. 9. Ostrow, N. Krępa. Plan horizontal et profil vertical de la tombe V

grób skrzynkowy o kształcie wielobocznym. Skrzynia obwarowana była warstwą kamieni polnych, rozpoczynających się na podobnej głębokości, co kamień nakrywający, a więc 15 cm, sięgając dalej na głęb. ok. 60 cm. Rozmiary obwarowania kamiennego w rzucie poziomym wynoszą 120×120 cm. Obwarowanie to posiada kształt zbliżony do owalu. Bezpośrednio pod warstwą obwarowania utworzone-

obciosanych płyt kamiennych w liczbie 5 szt. Rozmiary skrzyni w rzucie poziomym wynoszą 85×95 cm, a wysokość jej 60 cm. Grubość płyt kamiennych ok. 15 cm. Kształt ich w przybliżeniu prostokątny. Skrzynka w celu wzmocnienia konstrukcji umacniana była jeszcze od dołu kamieniami. Na dnie skrzyni leżała płyta kamienna kształtu owalnego o wymiarach 45×60



Ryc. 10. Ostrów, N. Krępa. Inwentarz grobu V: a, b — popielnica twarzowa z pokrywą, c — dno naczynia, d — fibula żelazna; ok. 2/3 w. n.

Fig. 10. Ostrów, N. Krępa. Mobilier funéraire de la tombe V: a, b — urne à visages avec couvercle, c — fond de la vase, d — fibule en fer, env. 2/3 gr. nat.

go ze średniej wielkości kamieni znajdowały się większe kamienie stykające się z kamieniami skrzyni. Sama skrzynia grobowa tworzyła wieloboczny krąg pionowo ustawionych

cm i grubości 5 cm. Głębokość płyty od powierzchni 87 cm. Na płycie tej we wnętrzu skrzyni stała urna, obok której leżało dno naczynia. Urna przykryta była pokrywą. We-

wnętrz urny znajdowały się spalone kości ludzkie, ułożone w porządku anatomicznym, a na wierzchu, tuż pod pokrywą, fibula żelazna.

1. Urna twarzowa kształtu gruszkowatego (ryc. 10a). Kolor czarny, powierzchnia wygładzona z wymodelowanym na szyjce nosem oraz zniszczonymi uszami, po których zachowały się pionowe listwy ze śladami potrójnych otworów. Na przejściu szyjki w brzusec występuje dookólna bruzda, poniżej której widać ornament w postaci grup potrójnych bruzd tworzących poziomy zygzak. W jednym wypadku grupy tych linii krzyżują się. Urna nie posiada dna. Została sklejona i uzupełniona gipsem. Wymiary: wys. zachowana 19 cm, średn. 22,5 cm, otwór 12 cm.

Pokrywa (ryc. 10b) w środkowej części posiada wypukłość, która jest zdobiona dookólną podwójną bruzdą, przerywaną i nie łączącą się na całym obwodzie, oraz potrójnymi liniami krzyżującymi się. Kolor jasnobrązowy. Została sklejona. Wymiary: średn. 12,3 cm, średn. zakładki 9,5 cm, wys. 3 cm.

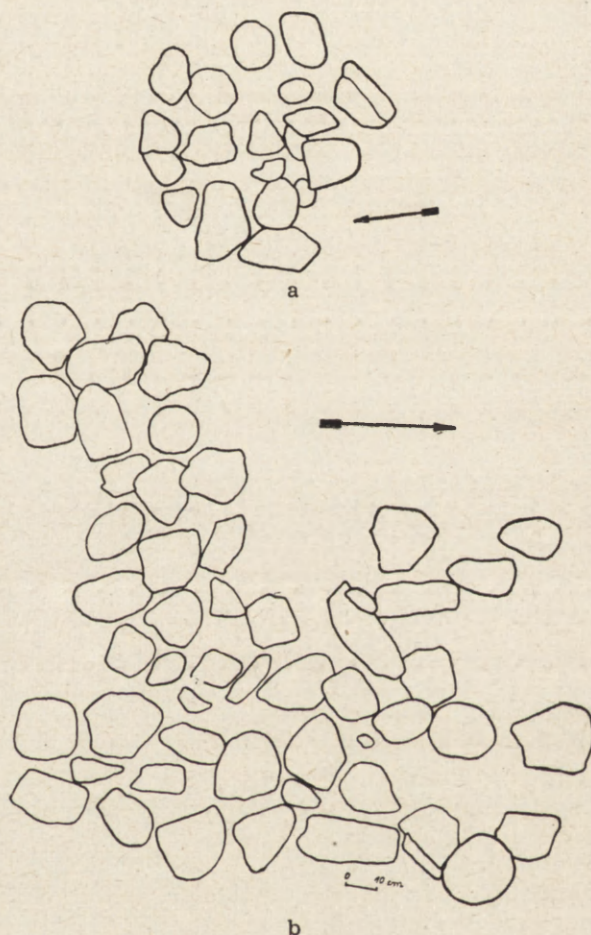
2. Dno naczynia (ryc. 10c), które jednak nie wydaje się być dnem urny, gdyż jest gorzej wypalone i wykonane niż urna, posiada większą domieszkę piasku i nie ma tak jednolicie czarnego koloru. Barwa ciemnoszara, miejscami jasnobrązowa. Brzegi całego krążka dna są starte, tak że należy się domyślać, iż spełnia wtórną funkcję małego talerza. Średn. 9,2 cm.

3. Fibula żelazna, silnie skorodowana (ryc. 10d), posiada wypukły kabłąk, w środkowej części rozszerzający się. Na jednym końcu kabłąka znajduje się oś z dwustronną sprężyną, z której wyrasta szpila zaczepiona o pochwękę na drugim końcu kabłąka. Koniec kabłąka, przy którym znajduje się pochwęka, jest rozklepany i odgięty ku górze, przylegając do zewnętrznej powierzchni kabłąka. Ze środkowej części rozklepanego końca kabłąka wyrasta mały guzek. Nie wiadomo jednak, czy nie jest to grudka rdzy, tkwiąca w małym otworze. Długość fibuli 8 cm⁶.

Na terenie cmentarzyska odkryto jeszcze dwa bruki kamienne. Jeden z nich posiadał kształt okrągły i znajdował się w żółtym piasku na głębokości 50 cm (ryc. 11a). Średnica bruku 80 cm. Drugi bruk, o nieregularnym kształcie, leżał na głęb. 35 cm, również w warstwie żółtego piasku (ryc. 11b). Rozmiary bruku 175 × 180 cm. W obu tych brukach kamiennych poza nielicznymi fragmentami ceramicznymi nic nie znaleziono. Ilości ułamków naczyń odkrytych w brukach są takie same, jak ceramiki znalezionej przy kopaniu rowów na tym cmentarzysku. Skorupy te nie są więc żadną wskazówką, że mamy do czynienia z grobami, tym bardziej

że nie znaleziono w nich spalonych kości ludzkich. Być może stanowią one groby symboliczne.

Cały inwentarz tych pięciu grobów stanowi zbyt znikomy materiał, aby można szerzej rozpatrzyć zagadnienie pełnej chronologii całego cmentarzyska, którego obszar wydaje się być dosyć duży. Całkowicie zachowana ceramika pochodzi tylko z grobów: I, III i V. Ceramika



Ryc. 11. Ostrów, N. Krępa. Bruki kamienne
Fig. 11. Ostrów, N. Krępa. Pavés en pierres

z grobu II została zniszczona, a z grobu IV zachowały się tylko ułamki popielnicy. Charakterystyczną formą ceramiczną dla kultury pomorskiej w okresie Hallstatt D jest urna twarzowa z grobu V, do której włożono spalone szczątki kobiety. Do form ceramicznych, pochodzących z tego okresu, należą też naczynia o baniastym brzuscu i gładzonej szyjce, jakie znaleziono w grobach I i III. Popielnica z grobu III przykryta była pokrywą, podobnie jak urna twarzowa z grobu V, typowym nakryciem popielnic w okresie Hallstatt D. Również dzbanek jako przystawka z grobu III oraz fragmenty kubka z grobu II reprezentują ten sam okres. Zachowane fragmenty popielnicy z gro-

⁶ Fibula została poddana konserwacji, jednakże na skutek silnego zardzewienia zostały z niej tylko fragmenty metalu.

bu II są silnie czernione i wydaje się, że mogły tworzyć urnę o kształcie gruszkowatym. Spotkane w grobie II ułamki misy o wklęsłej szyjce również pochodzą z tego okresu.

Jedynym zabytkiem metalowym jest fibula żelazna z grobu V. Jest ona niestety dość mocno zniszczona, aby można ją w sposób dokładny zaliczyć do jakiegoś typu. Kształtem przypomina brązowe fibule spotykane w kulturze łużyckiej w okresie Hallstatt D, posiadające na odgiętej i rozplaszczonej nóżce guzek⁷. Nasza fibula, choć żelazna, posiada jakby zachowany fragment guzka czy też czopu. Jednakże, jak już zauważyłem, guzek ten może być fragmentem rdzy tkwiącej w otworze. Gdyby odgięta nóżka posiadała otwór, fibula mogłaby nawiązywać do żelaznych fibul typu kowalewickiego, jakie spotykamy na terenie Wielkopolski⁸ w okresie lateńskim⁹. Fibula z grobu V została znaleziona w urnie pochodzącej z okresu Hallstatt D, dlatego też należy przypuszczać, że pochodzi z tego samego okresu, a zapewne z samego jego końca. Nie wydaje się więc pewne zaliczenie tej fibuli do

typu kowalewickiego, gdyż zaistniałaby wówczas dość duża rozbieżność chronologiczna. Być może, fibula nasza jest miejscowym wyrobem kultury pomorskiej, stanowiącym tę fazę rozwojową, z której rozwinął się dopiero typ fibul kowalewickich, a której wytworzenie związane jest zarazem z naśladowaniem wspomnianych już wzorów fibul brązowych typu Certosa, występujących w kulturze łużyckiej w okresie Hallstatt D.

Odnośnie do konstrukcji grobowych na wyróżnienie zasługują jedynie groby III i V. Grób V posiadał konstrukcję skrzyniową z obwarowaniem kamiennym, a grób III tylko obwarowanie. Konstrukcja grobu V jest więc formą przejściową do grobu obwarowanego, z którym spotykaliśmy się w grobie III¹⁰. Takie formy grobów znamy, poza okresem halstańskim, przede wszystkim z wczesnego i środkowego okresu lateńskiego¹¹.

Uwzględniając zatem konstrukcję grobów oraz ceramikę, należy datować groby z cmentarzyska w Ostrowie, ul. N. Krępa — na koniec okresu Hallstatt D.

⁷ J. Kostrzewski, *Wielkopolska w pradziejach*, wyd. III, Warszawa—Wrocław 1955, ryc. 441, s. 154.

⁸ J. Kostrzewski, *op. cit.*, ryc. 523, s. 183.

⁹ S. Nosek, *Kultura grobów skrzynowych i podkloszowych w Polsce południowo-zachodniej*, Kraków 1946, s. 23.

¹⁰ J. Kostrzewski, *Cmentarzysko z wczesnego i środkowego okresu lateńskiego w Gołęczynie w pow. poznańskim wschodnim*, Poznań 1926, s. 64.

¹¹ L. Łuka, *Cmentarzysko z wczesnego i środkowego okresu lateńskiego w Sokołowicach, w pow. kościańskim*, „Fontes Praehistorici”, t. 3: 1952, s. 135.

Quelques tombes du cimetière de la civilisation poméranienne d'Ostrów Wielkopolski

Résumé

L'article nous soumet un compte rendu concis des explorations de sauvetage entreprises dans la ville d'Ostrów Wielkopolski, où on avait découvert pendant la construction d'un bâtiment dans la rue Nowa Krępa un cimetière de la civilisation poméranienne. Déjà en 1952 avait été trouvé au même endroit une tombe à caisse avec mobilier funéraire très riche. L'auteur avait réussi à mettre à décou-

vert 5 autres tombes partiellement détruites. La tombe N° III était bordée de pierres des champs, la tombe N° V bâtie en forme de caisse rectangulaire également bordée de pierres. On dégagea de cette dernière une urne à visage ainsi qu'une fibule en fer apparentée au type de Kowalewice. La partie investiguée du cimetière remonte au déclin de la période de Hallstatt.